

Κοινωνικό κεφάλαιο και Επιχειρηματικότητα

Σκοπός του κεφαλαίου

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Έννοιες – κλειδιά

7.1 Εισαγωγή: Η κοινωνιολογική προσέγγιση της επιχειρηματικότητας

7.2 Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κεφαλαίου

7.3 Ροές του κοινωνικού κεφαλαίου σε ατομικό επίπεδο

7.4 Το κοινωνικό κεφάλαιο ως κοινωνικό χαρακτηριστικό μιας εποχής

7.5 Συλλογική αποτελεσματικότητα- δίκτυα

7.6 Θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιπαραθέσεις ως προς την μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου

7.7 Το κοινωνικό κεφάλαιο στις οργανώσεις

7.8 Το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο και οι μετασχηματισμοί του σε οικονομικό και ανθρώπινο κεφάλαιο

7.9 Το κοινωνικό κεφάλαιο ως κοινωνικό πλαίσιο και εργαλείο για την ανάπτυξη της αναδυόμενης επιχειρηματικότητας

7.10 Παραδείγματα έρευνας του κοινωνικού κεφαλαίου σε επιχειρήσεις μικρής, μεσαίας και μεγάλης κλίμακας

Μελέτη περίπτωσης

Βιβλιογραφία

Συγγραφείς κεφαλαίου

Σωτήρης Χτούρης, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας

Αναστασία Ζήση, Επ. Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας

1

2

3

4

5

6

•

7

8

9

10

● *Σκοπός του κεφαλαίου*

● *Προσδοκώμενα αποτελέσματα*

● *Έννοιες-κλειδιά*

Οι κλασσικές ερμηνείες της επιχειρηματικότητας από τους κλασσικούς Κοινωνιολόγους Μαρξ, Βέμπερ, και τον Schumpeter συνδέονται με την κοινωνική μεταβολή και το δυναμικό μετασχηματισμό της Κοινωνίας. Η συμβολή του Μαρξ σε αυτό τον τομέα έμελε να είναι καθοριστική μέσα από την σύνδεση αυτής της αλλαγής με την έννοια του κεφαλαίου (Das Kapital, 1867), και τον καθοριστικό ρόλο της εργασίας στη διαμόρφωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ανάλυση της καπιταλιστικής αγοράς εργασίας στα πλαίσια του εργοστασιακού συστήματος συνδέεται με την πρωταρχική συσσώρευση του Κεφαλαίου και την αποδέσμευση του εργατικού δυναμικού από τους φεουδαρχικούς δεσμούς, την μετατροπή του εμπορικού χρηματικού κεφαλαίου σε βιομηχανικό κεφάλαιο.

Το οικονομικό κεφάλαιο σύμφωνα με τη θεωρία του Marx είναι η συσσωρευμένη αξία της ανθρώπινης εργασίας. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της συσσώρευσης είναι ότι πραγματοποιείται μέσα από την κοινωνικοποίηση της στα μέσα παραγωγής και ταυτόχρονα της ιδιοποίησης της από ένα μέρος των μελών της Κοινωνίας, την αστική τάξη. Η δημιουργία κεφαλαίου συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση μίας ταξικής δομής, την εγκατάσταση ενός καθεστώτος εκμετάλλευσης μεταξύ των τάξεων και τέλος την κοινωνική εξάρτηση των πιο αδύνατων. Το οικονομικό κεφάλαιο και οι αποφάσεις του ιδιοκτήτη (καπιταλιστή/επιχειρηματία) με αυτή την έννοια μεσολαβεί σε όλες τις κοινωνικές διεργασίες μεταφέροντας την εσωτερική του λογική σε αυτές, παράγοντας κοινωνική ανισότητα, κοινωνικό έλεγχο και κοινωνική αλλοτρίωση (Bottomore, 1998). Το κεφάλαιο διαμορφώνει ή καταλύει κάθε άλλη μορφή συλλογικότητας που δεν είναι συμβατή με αυτή την εσωτερική του λογική. Χωρίς να αναλύσουμε το πολύπλοκο οικοδόμημα της θεωρίας του Μαρξ, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το Κεφάλαιο είναι μία συσσωρευμένη αξία που καθορίζει κάθε μορφή δράσης υπό τον όρο ότι αυτή κατευθύνεται στην αναπαραγωγή αυτής της διαδικασίας συσσώρευσης. Με αυτή την έννοια η κοινωνική ανισότητα και η κοινωνική εκμετάλλευση δεν είναι ο στόχος του Καπιταλιστή/ Επιχειρηματία και της όλης διαδικασίας αλλά ένα παράγωγο της. Η θεωρία του Μαρξ όσο αφορά την γένεση των αξιών από την εργασία, έχει σημαντική συγγένεια με την παλαιότερη άποψη του Adam Smith σύμφωνα με την οποία το κεφάλαιο είναι μία μορφή αποταμιευμένης εργασίας σε ορατά και απτά αντικείμενα (visible, tangible objects) ικανή να αποφέρει μελλοντικά οφέλη (futures revenues) (Smith 1976:330). Η διαφορά της θεώρησης του έγκειται κυρίως στην αποτίμηση του ρόλου του κεφαλαίου στην παραγωγική

διαδικασία και την αγορά, όπου η θεωρία του Μαρξ δίνει στο κεφάλαιο σχεδόν τον αποκλειστικό δυναμικό και καθοριστικό ρόλο, ενώ ο Adam Smith έχει δείξει ότι το 'άορατο χέρι' των δυνάμεων της οικονομίας εντάσσει τελικά τις ατομικές προσδοκίες του επιχειρηματία στην εξυπηρέτηση του κοινού καλού. Η έννοια του κεφαλαίου στην σύγχρονη οικονομική θεωρία διαχωρίζεται κυρίως σε δύο (Α). Το υλικό κεφάλαιο (real capital), δηλαδή τα κεφαλαιουχικά αγαθά, που αποτελείται από τα μέσα παραγωγής (μηχανήματα, κτήρια, εργαλεία, υποδομές κάθε μορφής). (Β). Το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο, που αποτελείται από όλες τις ρευστές αξίες, ρευστό, καταθέσεις, ομόλογα, μετοχές κλπ. Σε αυτή τη μορφή κεφαλαίου μπορούμε να εντάξουμε αρχικά και τις νέες μορφές χρηματοοικονομικών προϊόντων που έχουν παραχθεί από τις εταιρίες και τράπεζες επενδύσεων όπως είναι τα παράγωγα, τα ασφάλιστρα κινδύνου κ.α. (Robison, 1996. Robison et al. 2002. Arrow, 2000). Στην περίπτωση αυτή πρέπει να διαφοροποιήσουμε τις χρηματικές (financial) αξίες σε δύο κατηγορίες ανάμεσα σε αυτές που συνδέονται με την παραγωγή και την ανταλλαγή αγαθών (εμπόριο) και αυτές που παράγονται από το χρηματο-οικονομική μηχανική (financial engineering) και οι οποίες είναι το αποτέλεσμα μόχλευσης προηγούμενων χρηματικών αξιακών μεγεθών και οι οποίες δημιουργούν και δημιουργούνται από νέες συνθετικές οικονομικές αξίες (synthetic values, Neftci, 2008: 18).

Ο Schumpeter (1934. 1942) είναι ο κλασικός κοινωνιολόγος που ως ο κατ'εξοχήν θεωρητικός της επιχειρηματικότητας, πιστεύει ότι η επιχειρηματική λειτουργία είναι μία βασική μεταβλητή στη θεωρία της εξέλιξης, διότι δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την καινοτομία και την εισαγωγή νέων συνδυασμών των παραγόντων παραγωγής. Ο επιχειρηματίας, στον Σούμπετερ - ανάλογα με τον προλετάριο στον Μαρξ-παίζει καταλυτικό ρόλο για τη δημιουργία αξιών στην οικονομία μέσα από τη δημιουργικότητα του και ενώ προσανατολίζει την συμπεριφορά του ορθολογικά, δε δεσμεύεται από τον ισχύοντα αστικό πολιτισμό. Στον επιχειρηματία ο Σούμπετερ, αποδίδει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα και συμπεριφορά κυρίως γιατί ενεργεί με βάση τη δική του μονάδα της επιχειρηματικότητας του με στόχο να εγκαταστήσει τη δική του οικογενειακή δυναστεία, αντιπαλεύοντας τους ανταγωνισμούς και το ισχύον καθεστώς στην οικονομία και την αγορά. Ο επιχειρηματίας στα πλαίσια αυτά είναι πρόθυμος να δράσει μέσα από τη διαίσθηση του και να αντιμετωπίσει έτσι κοινωνικές αντιστάσεις την κοινωνική και οικογενειακή κριτική που δεν είναι συνηθισμένη στις καινοτόμες του πρωτοβουλίες. Ο Schumpeter εξηγεί με όρους ατομικούς και κοινωνικούς γιατί στον καπιταλισμό το ενδιαφέρον στρέφεται προς την παραγωγική επένδυση και στην υποταγή της κατανάλωσης σε αυτή, κάτι που είχε αναδείξει πρώτος ο Max Weber (1978) αναλύοντας τα χαρακτηριστικά του επιχειρηματία ως του ατόμου που αναπτύσσει την εργαλειακή λογική (*Zweckrationalität*), την επέκταση της κοινωνικής εμπιστοσύνης μέσω του οργανωμένου δανεισμού και συνδέοντας τέλος τον αυστηρό υπολογισμό του οικονομικού οφέλους και την επιχειρηματική οργάνωση και λειτουργία με τις γενικότερες κοινωνικές και θρησκευτικές αξίες (προτεσταντική ηθική). Ήδη από τις αρχικές

αναλύσεις της επιχειρηματικότητας και του επιχειρηματία αναδεικνύονται οι σημαντικές κοινωνιολογικές διαστάσεις της επιχειρηματικότητας και του προφίλ του επιχειρηματία που είναι α) δίκτυα εμπιστοσύνης β) νέες μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας και τέλος γ) αξίες κανόνες που καθοδηγούν την ατομική συμπεριφορά. Στοιχεία που στο σύνολο τους εμπεριέχονται στην συγκρότηση και λειτουργία του Κοινωνικού Κεφαλαίου ως ενός δικτύου κοινωνικών σχέσεων και ως ενός πόρου που διευκολύνει την κοινωνική και οικονομική διασύνδεση και ανταλλαγή.

7.2

• Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κεφαλαίου

Είναι σημαντικό να αναγνωριστεί αρχικά η καθοριστική συμβολή της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας για το κοινωνικό κεφάλαιο με κύριους εκπροσώπους τον Bourdieu (1986) και τον Coleman (1988). Η υψηλή σημασιολογική πυκνότητα του κοινωνικού κεφαλαίου έχει βέβαια κινητοποιήσει μέχρι σήμερα μια πληθώρα ορισμών και προσεγγίσεων με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται χωρίς επιστημονική ακρίβεια και κατάλληλη θεωρητική ανάπτυξη (Lynch και συν., 2000), κάτι που θα προσπαθήσουμε να αποφύγουμε στον παρόν κείμενο. Για το Γάλλο κοινωνιολόγο Bourdieu, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι μια από τις τρεις μορφές κεφαλαίου (οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό) το οποίο ορίζεται ως *‘η συσσώρευση των πραγματικών ή των δυνάμει πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός σχετικά μόνιμου δικτύου περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένων σχέσεων αμοιβαίας βοήθειας και αναγνώρισης ή με άλλα λόγια η συμμετοχή σε μια ομάδα η οποία εξασφαλίζει στα μέλη της μέσα από το συλλογικά αποκτημένο της κεφάλαιο διαπιστευτήρια που νομιμοποιούν την αξιοποίηση του σε ποικίλες εκφάνσεις της ζωής’* (1986, 248-249). Το θεωρητικό πλαίσιο του Bourdieu επικεντρώθηκε στην ταξικά διαφοροποιημένη πρόσβαση των δρώντων στις διαφορετικές μορφές του κοινωνικού κεφαλαίου και καταδεικνύει πως αυτό αποτελεί μηχανισμό παραγωγής και αναπαραγωγής των ανισοτήτων αναγνωρίζοντας τη σημασία της δομικής οικονομικής οργάνωσης και της επίδρασης της στις κοινωνικές διαδικασίες.

7.3

• Ροές του κοινωνικού κεφαλαίου σε ατομικό επίπεδο

Σ’ αντίθεση με το Bourdieu, ο Coleman (1988) προτάσσει τη σημασία της ελεύθερης βούλησης και της ορθολογικής δράσης των ατόμων που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση των ατομικών τους ευκαιριών ανεξάρτητα

των οικονομικών συνθηκών. Στην θεώρηση του Coleman 'το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται από τη λειτουργία του, δεν αποτελεί μια οντότητα αλλά μια ποικιλία διαφορετικών οντοτήτων με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: περιέχουν κάποιες εκδοχές της κοινωνικής δομής, και διευκολύνουν ορισμένες δράσεις των ατόμων που ανήκουν σ' αυτή τη δομή' (Coleman, 1990: 302). Ο Coleman επιχειρηματολογεί υπέρ του ρόλου που παίζει το κοινωνικό κεφάλαιο στη δημιουργία του ανθρώπινου κεφαλαίου (γνώσεις, δεξιότητες, μόρφωση) αναγνωρίζοντας στο πρώτο τρεις βασικές του εκφάνσεις: α) υποχρεώσεις και προσδοκίες οι οποίες εξαρτώνται από την αξιοπιστία με όρους εμπιστοσύνης του κοινωνικού περιβάλλοντος, β) την ικανότητα ροής της πληροφορίας μέσα από την κοινωνική δομή προκειμένου αυτή να αποτελέσει τη βάση για δράση, και γ) την παρουσία κανόνων (νόρμες) που συνοδεύονται από αποτελεσματικές κυρώσεις. Στη θεώρηση του Coleman, τα κίνητρα των δρώντων και η αλυσίδα της διαπροσωπικής ή ενδο-ομαδικής κοινωνικής ανταλλαγής (προσφορά, αναγνώριση, προσδοκία, ανταπόδοση ή κύρωση) αποκτούν μεγαλύτερη σημασία διερεύνησης από τους δομικούς οικονομικούς περιορισμούς και την άνιση πρόσβαση των δρώντων σε πόρους που αποτελούν τους θεωρητικούς πυλώνες του Bourdieu.

7.4

• Το κοινωνικό κεφάλαιο ως χαρακτηριστικό μιας περιοχής

Σ' αυτή την θεωρητική αντιπαράθεση έχει υπάρξει μικρή θεωρητική επεξεργασία για λόγους που σχετίζονται με την περιορισμένη εξαγωγή του έργου του Bourdieu στην αγγλο-σαξονική βιβλιογραφία. Αντίθετα, η μεταφορά του κοινωνικού κεφαλαίου στις πολιτικές επιστήμες από τον Putnam με εμπειρική αφηρητή την ανάλυση της τοπικής διακυβέρνησης στην Ιταλία στο βιβλίο του *Making Democracy Work* (1993) και στην συνέχεια η ανάλυση της αμερικάνικης κοινωνίας στο βιβλίο του *Bowling Alone* (2000) σηματοδοτεί την κινητοποίηση ενός μεγάλου όγκου εμπειρικών ερευνών στο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών με αντικείμενο τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου σε διαφορετικές όψεις της σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης. Με τον Putnam (1995) αναδεικνύεται η μετρήσιμη και η ποσοτική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο προσδιορίζεται ως *οικολογικό* χαρακτηριστικό και αφορά: *'χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης, όπως δίκτυα, νόρμες και εμπιστοσύνη που διευκολύνουν την συνεργασία και την συλλογική δράση αποβλέποντας στο αμοιβαίο όφελος'*. Με όρους του Putnam, το οριζόντιο και διαπροσωπικό σχεσιακό περιεχόμενο του κοινωνικού κεφαλαίου γεννά εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα και μια ετοιμότητα για θετική συλλογική δράση, βασικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία της σύγχρονης δημοκρατίας. Η συγκρότηση μεταβλητών μέτρησης του κοινωνικού

κεφαλαίου, όπως η πυκνότητα συμμετοχής σε ενώσεις, συλλόγους, οργανώσεις, θεσμοθετημένα ή άτυπα δίκτυα, η εμπιστοσύνη σε θεσμούς αλλά και η διαπροσωπική εμπιστοσύνη, το ποσοστό εκλογικής διαρροής, το ποσοστό ανάγνωσης εφημερίδων ή χρήσης δανειστικής βιβλιοθήκης, ο μέσος χρόνος προσφοράς εθελοντικής ή κοινοτικής εργασίας αλλά και ο μέσος χρόνος κοινωνικής αναψυχής αποτέλεσαν την ποσοτικοποιημένη εκτόνωση θεωρητικών συζητήσεων και προσεγγίσεων για τη σημασία των κοινωνικών δικτύων και των κοινωνικών δεσμών, ισχυρών και ασθενών, σε μια ποικιλία εκβάσεων της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, το θετικό κοινωνικό κεφάλαιο έχει βρεθεί να συνδέεται με χαμηλότερη εγκληματικότητα (Halpern, 2003), καλύτερη υγεία (Wilkinson, 1996), καλύτερη σχολική επίδοση (Coleman, 1988), δικαιότερη κατανομή εισοδήματος (Kawachi και συν., 1997), λιγότερη διαφθορά και αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση (Putnam, 1995), μεγαλύτερη ασφάλεια και προστασία (Cote & Healy, 2001), και τέλος καλύτερους οικονομικούς δείκτες (Fukuyama, 1995). Αυτού του τύπου η εμπειρική τεκμηρίωση βασισμένη σε ιδιαίτερα επεξεργασμένα ερευνητικά σχέδια με μεγάλα δείγματα και σύνθετες, πολύ-παραγοντικές ή πολύ-επίπεδες στατιστικές αναλύσεις εξασφάλισαν την επιχειρηματολογία για την αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου ως ανεξάρτητης, προγνωστικής μεταβλητής σε μια ευρεία γκάμα κοινωνικών, εκπαιδευτικών, πολιτικών και οικονομικών εκβάσεων. Η σύνθετη στατιστική τεκμηρίωση της ποσοτικής διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου έδωσε μία επιστημολογική ασφάλεια για την εκτεταμένη του χρήση ως εξηγητικού ή ερμηνευτικού παράγοντα στην πολιτική και την οικονομία.

Η ποσοτική, ωστόσο, αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου δεν έμεινε χωρίς κριτική. Αντίθετα, αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες επεσήμαναν τις αρνητικές όψεις του κοινωνικού κεφαλαίου όπως αν-ιστορικότητα, έλλειμμα πολιτισμικής ευαισθησίας, αποκλεισμός της εξω-ομάδας, περιορισμός της προσωπικής ελευθερίας και ουσιαστικά δημιουργία μηχανισμών παραγωγής και αναπαραγωγής ανισοτήτων και σχέσεων εξουσίας (Portes, 1998. Portes, 2000. Foley & Edwards, 1999. Portes & Landolt, 2000). Οι Foley & Edwards (1999) επιχειρηματολογώντας υπέρ της κριτικής, αντιπροτείνουν ένα θεωρητικό μοντέλο για το κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο λαμβάνει υπόψη του τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικο-οικονομικής διαστρωμάτωσης, πρόσβασης σε πόρους και διαφοροποιημένης κινητοποίησης τους αναγνωρίζοντας έτσι τη σημασία της άνισης και στρωματοποιημένης πρόσβασης σε πόρους που ενδεχομένως να αποτελεί και το κλειδί για την κατανόηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του κοινωνικού κεφαλαίου που έχουν τύχει μικρότερης προσοχής.

Σ' αυτή τη θεωρητική και εννοιολογική πληθωρικότητα, οι δύο διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που εξασφαλίζουν μια σχετική συναίνεση μεταξύ των κοινωνικών επιστημόνων είναι η σχεσιακή και η αξιακή. Η πρώτη αφορά στα κοινωνικά δίκτυα και τους κοινωνικούς δεσμούς ως οργανωτική προϋπόθεση ή το υπόστρωμα όπου εγκαθίσταται και αναπτύσσεται ή παρεμποδίζεται η συσσώρευση πόρων, το απόθεμα κοινωνικών συμπράξεων ενώ η δεύτερη αφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά, τις

νόρμες και τις αξίες αυτού του σχεσιακού αποθέματος, όπως αμοιβαιότητα, αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη, υποστήριξη διασφαλίζοντας έτσι την ετοιμότητα του για συλλογική δράση με στόχο το αμοιβαίο όφελος και το κοινό καλό. Πρόκειται δηλαδή για σχεσιακά δίκτυα, θεσμοθετημένα ή μη με μια σχετική χρονική διάρκεια των οποίων οι λειτουργίες και οι κοινές τους αξίες επιτρέπουν την συγκρότηση μιας συλλογικής δράσης.

7.5

• Συλλογική αποτελεσματικότητα- δίκτυα

Η θεωρητική πρόταση των Lochner και συν. (1999) περιλαμβάνει την έννοια της συλλογικής αποτελεσματικότητας ως κρίσιμης διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου. Ειδικότερα, προτείνουν τέσσερις έννοιες ως βασικά συστατικά του κοινωνικού κεφαλαίου: α) συλλογική προσδοκία αποτελεσματικότητας (collective efficacy) η οποία αναφέρεται στο αίσθημα ή την εκτίμηση των μελών μιας ομάδας ότι μπορούν συντονισμένα να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας συνθήκης μέσα από τον κατάλληλο χειρισμό των διαθέσιμων πόρων (Zaccaro και συν., 1995), β) το αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα (psychological sense of community) το οποίο περιλαμβάνει την συμμετοχή (συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας μέσα από την ιδιότητα μέλους σε μια ομάδα), την αντίληψη επιρροής, ότι δηλ. το άτομο αντιλαμβάνεται ότι μπορεί να επηρεάσει τη δυναμική της ομάδας στην οποία ανήκει και αμφίδρομα η ομάδα μπορεί να επηρεάσει το άτομο ή τα μέλη της δημιουργώντας συνοχή μέσα από κοινές νόρμες και αξίες, η εκτίμηση ότι οι ανάγκες των μελών μιας ομάδας μπορούν να συναντηθούν από πόρους που συνδέονται με τη συμμετοχή τους στην ομάδα, και τέλος κοινούς συναισθηματικούς δεσμούς μέσα από την κοινή βιογραφία της κοινότητας (McMillan & Chavis, 1986), γ) τη συνοχή σε επίπεδο χωρικής αναφοράς (neighborhood cohesion) η οποία αναφέρεται στην αντιλαμβανόμενη συναισθηματική και πρακτική υποστήριξη διαθέσιμη από τους πόρους ή τα δίκτυα της γειτονιάς, και δ) την ετοιμότητα της κοινότητας για ανταπόκριση (community competence) σε αιτήματα, απαιτήσεις, προβλήματα με στόχο την ικανοποίηση κοινών συμφερόντων και αναγκών.

Σ' αυτή την συζήτηση για την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου, η συμβολή του Portes (1998) είναι ιδιαίτερα σημαντική στην επισκόπηση των κοινωνιολογικών ορισμών που έχουν διατυπωθεί για το κοινωνικό κεφάλαιο, τις θεωρητικές του απαρχές και τις σύγχρονες του εφαρμογές. Για τον Portes (1998) το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται ως *η ικανότητα του ατόμου να διασφαλίσει οφέλη μέσα από την συμμετοχή του σε δίκτυα ή άλλες μορφές δομικής κοινωνικής οργάνωσης* υποστηρίζοντας συνάμα ότι χρειάζεται για να υπάρξει μια διάκριση ανάμεσα στις πηγές και τις επιπτώσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Τα θεωρητικά μοντέλα που προτείνονται για την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου τροφοδοτούνται μέσα από μια

σειρά θεωρητικών και μεθοδολογικών αντιπαραθέσεων οι οποίες συζητούνται παρακάτω.

7.6

• **Θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιπαραθέσεις ως προς τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου**

Το κοινωνικό κεφάλαιο ως ατομικό ή 'οικολογικό' χαρακτηριστικό: Μια από τις πιο ζωηρές αντιπαραθέσεις αφορά στη μονάδα θεωρητικής αλλά και εμπειρικής ανάλυσης του κοινωνικού κεφαλαίου. Η 'ατομική' διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου αντιπαραβάλλεται με την 'συλλογική' όπου η πρώτη αναφέρεται στα προσωπικά δίκτυα ή τις προσωπικές σχέσεις που διαθέτει το άτομο και αποτελούν για αυτό πόρους υποστήριξης, αναγνώρισης και πληροφορίας εξασφαλίζοντας του ιδιωτικό όφελος ενώ η δεύτερη αναφέρεται σε αθροιστικά χαρακτηριστικά δικτυακών σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας, σε ένα μέσο ή μακρο- επίπεδο τα οποία μπορεί με ορισμένες προϋποθέσεις να προάξουν το δημόσιο όφελος. Η 'ατομική' διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου υποστηρίζεται θεωρητικά και μεθοδολογικά από την Κοινωνική Ψυχολογία της υποστήριξης που αποτελεί την εστία ενός μεγάλου όγκου ερευνητικού έργου που τεκμηριώνει τις θετικές επιδράσεις, άμεσες ή/ και αντισταθμιστικές, της κοινωνικής υποστήριξης στην σωματική και ψυχική ευεξία του ατόμου. Για τους θερμούς υποστηρικτές του κοινωνικού κεφαλαίου, η ελκυστικότητα του εντοπίζεται στην 'οικολογική' του διάσταση που μπορεί να εγχειρηματοποιηθεί ως μεταβλητή πλαισίου και να αξιοποιηθεί σε πολύ-επίπεδες στατιστικές αναλύσεις. Η συλλογική του διάσταση προτάσσει τις ομαδικές διεργασίες, όπως συλλογική προσδοκία αποτελεσματικότητας και ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος.

Το κοινωνικό κεφάλαιο ως δομικό χαρακτηριστικό ή γνωστική διεργασία: Το κοινωνικό κεφάλαιο ως δομικό χαρακτηριστικό αναφέρεται στην έκταση και την ένταση των δεσμών ή των σχεσιακών δικτύων. Από την άλλη, το κοινωνικό κεφάλαιο ως γνωστική διεργασία αναφέρεται σε προσλήψεις, αντιλήψεις, και εκτιμήσεις υποστήριξης, αμοιβαιότητας, εμπιστοσύνης και κοινών αξιών. Οι Bullen & Onyx (2000) στην Αυστραλία πρότειναν έξι διαστάσεις για την μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου: συμμετοχή στην τοπική κοινωνία, δεσμοί γειτονιάς, δεσμοί με φίλους και οικογένεια, δεσμοί στην εργασία, θετική συμπεριφορά στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, αισθήματα εμπιστοσύνης και ασφάλειας, ανοχή στην ετερότητα και αξία για τη ζωή. Οι πέντε πρώτες διαστάσεις αφορούν σχέσεις, συμμετοχή και επομένως ανήκουν στο δομικό κοινωνικό κεφάλαιο και οι άλλες τρεις διαστάσεις αφορούν την ασφάλεια, την εμπιστοσύνη, δηλαδή νόρμες και αξίες συνιστώντας επομένως το γνωστικό κοινωνικό κεφάλαιο.

Το κοινωνικό κεφάλαιο ως ανεξάρτητη ή εξαρτημένη μεταβλητή: Η συμμετοχή σε οργανώσεις δεν συσχετίζεται άμεσα με την εμπιστοσύνη (Newton & Norris, 2000) υποδεικνύοντας ότι αυτές οι δύο διαστάσεις είναι ανεξάρτητες και επομένως θα πρέπει να μετρηθούν με τρόπο διακριτό. Για παράδειγμα, οι Edwards & Foley (1998) προτείνουν ότι η εμπιστοσύνη θα πρέπει να ιδωθεί ως διάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, και ενδεχομένως ως προϋπόθεση για τη δημιουργία του κοινωνικού κεφαλαίου. Η μεθοδολογική κριτική που διατυπώνεται είναι ότι συχνά οδηγούμαστε σε ταυτολογία καθώς το κοινωνικό κεφάλαιο συσχετίζεται με εκβάσεις, συστατικά των οποίων εμπεριέχονται στο δείκτη του κοινωνικού κεφαλαίου. Μικρή εμπειρική προσοχή έχει δοθεί στη μελέτη των κοινωνικο-δημογραφικών μεταβλητών κοινωνικο-οικονομική τάξη (μορφωτικό επίπεδο, διάρκεια διαμονής, φύλο, και αριθμός ατόμων στο νοικοκυριό) και της σχέσης τους με το κοινωνικό κεφάλαιο. Μακροχρόνιες, προδρομικές μελέτες ή ακόμη και η αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου ως εξαρτημένη μεταβλητή μπορούν να διαφωτίσουν την σχέση του κοινωνικού κεφαλαίου με αυτές τις μεταβλητές.

Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμών, γεφύρωσης και σύνδεσης: Οι Szreter & Woolcock (2004) αποπειρώνται την εννοιολογική αποσυμπύκνωση του όρου προτείνοντας την συγκεκριμένη διάκριση. Το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμών αναφέρεται σε οριζόντιες σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των μελών μιας δικτυακής κοινότητας (π.χ. κοινότητα μεταναστών), το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης περιγράφει τις σχέσεις μεταξύ ατόμων με παρόμοιες κατηγοριακές υπαγωγές, και το κοινωνικό κεφάλαιο σύνδεσης αναφέρεται σε δικτυακές συμπράξεις μεταξύ ομάδων ή φορέων με άνιση εξουσία.

Αν και υπάρχουν κάποιες παραλλαγές στην θεωρητική συγκρότηση του κοινωνικού κεφαλαίου στον Bourdieu, αυτό παραμένει στον πυρήνα της θεωρίας πάντα ως ένας ατομικός πόρος, τόσο ως προς την κτήση αλλά και όσο ως προς την χρήση του. Μάλιστα θεωρεί ότι αυτόν τον πόρο τον

ιδιοποιούνται συνήθως τα μέλη της ανώτερης τάξης και του 'υψηλού' πολιτισμού, όπως συμβαίνει ακριβώς και με το πολιτισμικό κεφάλαιο. Ωστόσο, εδώ μπορεί κανείς να εκφράσει μια κριτική στη θεωρία του Bourdieu, ότι δηλαδή δεν υπάρχει σε αυτήν μία πρόβλεψη για την κατοχή του κεφαλαίου από συλλογικούς δρώντες, ούτε ακόμα για τη δημιουργική του χρήση από τους λιγότερο ευνοημένους (Baron & Field 2000 : 19-20). Ωστόσο, η θεωρητική πρόταση του Bourdieu για το κοινωνικό κεφάλαιο αν και σύντομη, είναι τελικά πιο διαφοροποιημένη και αφήνει περιθώρια για την αναζήτηση μιας συλλογικής διάστασης στο κοινωνικό κεφάλαιο. Επιπρόσθετα, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί για τον Bourdieu μέσο καθορισμού των ορίων ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες και δίκτυα, κυρίως μέσω της ατομικής δράσης των μελών τους, αλλά και μέσω της θεσμικής ή διάχυτης αντιπροσώπευσης του συνολικού πεδίου που πραγματοποιείται από άτομα που διαθέτουν κύρος και συμβολική εξουσία (Bourdieu, 1984β: 55-58). Στα πλαίσια αυτά το ατομικό όφελος δεν προκύπτει μόνο από τις σχέσεις συναλλαγής και αλληλεγγύης εντός του δικτύου, αλλά και από τις κοινές συμβολικές αναφορές σε πρόσωπα και θεσμούς. Σε αυτήν τη διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου, ο καταμερισμένος έλεγχος της εισόδου σε ένα δίκτυο, καθώς επίσης και η απόκτηση ενός δικαιώματος αντιπροσώπευσης του δικτύου, συνδέει την ατομική στρατηγική με τη συλλογική δράση. Με αυτόν τον τρόπο, όπως υποστηρίζει και ο Bourdieu, παράγεται μία εσωτερική συνοχή αλλά και ένα 'συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο': **«Ο όγκος του κοινωνικού κεφαλαίου που κατέχει ένας ιδιαίτερος φορέας εξαρτάται από την έκταση του δικτύου των δεσμών που μπορεί αποτελεσματικά να κινητοποιήσει, καθώς και από τον όγκο του (κοινωνικού, πολιτισμικού ή συμβολικού) κεφαλαίου που οικειοποιείται ο καθένας από εκείνους με τους οποίους είναι συνδεδεμένο»** και στη συνέχεια της ίδιας σκέψης αναφέρει ότι **«το δίκτυο των δεσμών είναι το προϊόν των στρατηγικών κοινωνικής επένδυσης συνειδητά η ασυνείδητα προσανατολισμένων προς το θεσμό ή την αναπαραγωγή κοινωνικών σχέσεων άμεσα χρησιμοποιήσιμων, βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα ... δηλαδή προς το μετασχηματισμό συμπτωματικών σχέσεων ... σε σχέσεις συγχρόνως αναγκαίες και επιλεκτικές»** (Bourdieu, ο.π.,). Με αυτόν τον τρόπο το κοινωνικό κεφάλαιο θα λέγαμε ότι παράγεται ως προϊόν από την ατομική στρατηγική και την άτυπη συλλογική αμοιβαιότητα που προκύπτει μέσα στο δίκτυο των δεσμών. Το κοινωνικό κεφάλαιο αμφιταλαντεύεται έτσι ανάμεσα στην ατομική επιλογή και τη συλλογική του ενσωμάτωση σε κοινωνικές δομές (Portes 1998), με έδρα του όμως κυρίως στο άτομο. Ταυτόχρονα, τα όρια που παράγονται από την αμοιβαία αναγνώριση των μελών της ομάδας συνδέονται με συναλλαγές και γεγονότα (συνεστιάσεις, γάμους), αλλά και δικαιώματα και υποχρεώσεις που έχουν συγκροτησιακό χαρακτήρα για το δίκτυο και το κοινωνικό κεφάλαιο που περιέχεται σε αυτό.

Υπάρχουν διάφορες νεώτερες προσεγγίσεις για το θέμα της μετατροπής του κοινωνικού και του πολιτισμικού κεφαλαίου σε οικονομικό κεφάλαιο, πολιτισμικό κεφάλαιο (Svenddsen et al. 2010. Chtouris & Theleritis, 2010. Chtouris et al. 2012) και ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι μετασχηματισμοί αυτοί

παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και την εκδήλωση της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας. Οι προσπάθειες αυτές έχουν σχέση με την ανάλυση των δυνατοτήτων και των όρων μέσα από τους οποίους το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να μετασχηματιστεί και να μεταφερθεί με ένα τρόπο που να είναι ορατή και μετρήσιμη αυτή η μεταβολή. Η μελέτη του θέματος σε Μικρο επίπεδο δείχνει ότι οι μετασχηματισμοί αυτοί πραγματοποιούνται επιτυχώς κυρίως είτε μέσα από την παράλληλη ενεργοποίηση τυπικών συστημάτων [formalized systems](Svenddsen et al., 2010), είτε μέσα από την άμεση αναφορά σε συγκεκριμένα χωρικά πλαίσια στα οποία η κοινωνική και συλλογική δράση είναι σε θέση να δημιουργήσει συγκεκριμένες μεταφορές αξίας σε επιχειρηματικές δραστηριότητες, μέσα σε απτά στοιχεία του χώρου όπως (πλατείες, οικονομικές δραστηριότητες σε συγκεκριμένους χώρους) (Χτούρης & Ζήση, 2012). Στα πλαίσια της επιχειρηματικότητας έχει ιδιαίτερη σημασία ο μετασχηματισμός του κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει εισαχθεί στην οικονομική και κοινωνική θεωρία κυρίως από τον Gary Becker (1964) της οικονομικής σχολής του Σικάγου "[Chicago School](#)" of economics. Σύμφωνα με το Μπέκερ κατά αναλογία με το οικονομικό κεφάλαιο το ανθρώπινο κεφάλαιο εμφανίζεται ως μέσο παραγωγής. Η επένδυση στην ατομική εκπαίδευση, την κατάρτιση και τέλος στην ιατρική προστασία των εργαζομένων επιστρέφεται ως απόδοση στην εργασία του. Με αυτή την έννοια το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί ένα πρόσθετο κεφαλαιουχικό αγαθό με την διαφορά ότι είναι άμεσα συνδεδεμένο με συγκεκριμένους εργαζόμενους και για τον λόγο αυτό δεν μεταφέρεται όπως το υλικό κεφάλαιο ή το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο. Όπως οι διάφορες μορφές οικονομικού κεφαλαίου έχουν διαφορετικούς κύκλους μεγέθυνσης έτσι και το ανθρώπινο κεφάλαιο παρουσιάζει μια μακρόχρονη εξέλιξη δια μέσου των διαδοχικών γενεών και για τον λόγο αυτό αποτελεί μία πιο μακρόχρονη επένδυση σε ατομικό αλλά κυρίως και σε κοινωνικό επίπεδο. Η διαγενεακή συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου εκφράζεται μέσα από τις βελτιωμένες ικανότητες των επόμενων γενεών να προσφέρουν μία πιο ποιοτική και εξειδικευμένη εργασία. Εδώ επικεντρωνόμαστε στις μορφές ανθρώπινου κεφαλαίου που έχουν σχέση με την απόκτηση επαγγελματικών ικανοτήτων και την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας.

Ο Coleman (1998: 109) εξέτασε τους τρόπους με τους οποίους το κοινωνικό κεφάλαιο μετασχηματίζεται σε ανθρώπινο κεφάλαιο, υποστηρίζοντας ότι το κοινωνικό υπόβαθρο της οικογένειας και της άμεσης κοινότητας ενός ατόμου εμπεριέχει τρεις διαφορετικούς πόρους το κοινωνικό, το ανθρώπινο και το χρηματικό κεφάλαιο. Το χρηματικό κεφάλαιο μπορεί να προσφέρει τους απτούς υλικούς πόρους για την επιτυχία του ενδιαφερόμενου. Το ανθρώπινο κεφάλαιο προέρχεται από το επίπεδο εκπαίδευση των γονέων που μπορεί να διαμορφώσει το γνωστικό κεφάλαιο των απογόνων και τέλος το κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο είναι ζωτικό για τη διανοητική ανάπτυξη των απογόνων. Το κοινωνικό κεφάλαιο της οικογένειας εμπεριέχεται στις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στους

γονείς και τα παιδιά και επιτρέπει τη διαγενεακή διάχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου των γονέων στις επόμενες γενεές.

7.9

• **Το κοινωνικό κεφάλαιο ως κοινωνικό πλαίσιο και εργαλείο για την ανάπτυξη της αναδυόμενης επιχειρηματικότητας**

Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, αν και αποτελεί ένα σημαντικό στόχο στην ευρωπαϊκή και ελληνική πολιτική, αντιμετωπίζεται κυρίως μέσα από την οπτική γωνία της υπάρχουσας επιχειρηματικότητας και δεν έχει δοθεί η ανάλογη προσοχή στους παράγοντες που δημιουργούν νέα επιχειρηματικότητα (Ripsas, 1998) και ιδιαίτερα στους νέους. Αυτή η κρίσιμη διάσταση έχει παρατηρηθεί ότι έχει σχέση πέρα από τις ατομικές ικανότητες του νέου επιχειρηματία, με του πόρους που του διατίθενται μέσα από το άμεσο και το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον. Στα πλαίσια αυτά το Κοινωνικό Κεφάλαιο αναγνωρίστηκε από την έρευνα ως ζωτικής σημασίας για την επιχειρηματική διαδικασία μια και αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο που προσφέρει στον νέο επιχειρηματία πρόσθετο, χρηματικό, οικονομικό και ανθρώπινο κεφάλαιο που είναι απολύτως απαραίτητο για τη δημιουργία της επιχείρησης και την επιτυχία της (Chandler and Hanks, 1998. Hart et al., 1997).

Το κοινωνικό κεφάλαιο έχει ιδιαίτερη σημασία ως ένα πλαίσιο που διευκολύνει την ανταλλαγή (Emerson, 1972), και την μεταφορά πόρων, οικονομικών, γνωστικών, εμπειρίας, πληροφοριών, προς τον νέο επιχειρηματία και το οποίο επιτρέπει μέσω αυτή της μεταφοράς να ξεπεραστούν τα υπάρχοντα εμπόδια από υπάρχουσες δομές της αγοράς, ιεραρχίες και περιορισμούς πρόσβασης σε ευκαιρίες (Adler and Kwon, 2002). Η μεταφορά αυτή γίνεται μέσα στα δίκτυα στα οποία οι αναδυόμενοι επιχειρηματίες διαθέτουν ή αναπτύσσουν δεσμούς διαφορετικής έντασης και λειτουργίας. Τα δίκτυα αυτά δεν έχουν πάντα άμεση σχέση με την επίτευξη ορθολογικών στόχων (Chtouris, 2004) του επιχειρηματία, αλλά ούτε και περιορίζονται μόνο στο πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας (Burt, 2000). Από σχετικές έρευνες (Davidson & Honig, 2003) έχει διαπιστωθεί ότι τα άτομα που διαθέτουν ισχυρούς δεσμούς κοινωνικού κεφαλαίου είναι πιο προετοιμασμένα να ξεκινήσουν μία επιχείρηση. Βέβαια αυτή η επίδραση των ισχυρών δεσμών μειώνεται όσο προχωράει η διαδικασία επιτυχημένης ολοκλήρωσης της επιχείρησης και τότε παίζουν σημαντικότερο ρόλο οι δεσμοί γεφύρωσης του κοινωνικού κεφαλαίου, ενώ η επίδραση του ανθρώπινου κεφαλαίου απομειώνεται σημαντικά. Η δημιουργία μιας επιχείρησης είναι μια δυναμική διαδικασία στην οποία οι παράγοντες εκκίνησης δεν έχουν την ίδια συγχρονική βαρύτητα, ενώ το

κοινωνικό παιχνίδι (social game) παίζει σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις των νέων επιχειρηματιών (Schoonhoven and Romanelli, 2001).

7.10

• *Παραδείγματα έρευνας του κοινωνικού κεφαλαίου στην επιχειρηματικότητα*

Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να διερευνηθεί στα πλαίσια της επιχειρηματικής έρευνας με διαφορετικούς τρόπους και σχέδια έρευνας. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις που μπορούν να φανούν χρήσιμες για την ανάπτυξη και ολοκλήρωση ερευνητικών ασκήσεων.

- Διερεύνηση του Κοινωνικού Κεφαλαίου ως ενός πόρου που είναι ενσωματωμένος σε ατομικά δίκτυα των επιχειρηματιών και που επιτρέπει την ανάπτυξη νέων πρωτοβουλιών, την ανάληψη κινδύνου και την εξασφάλιση πόρων (Lincoln and Miller, 1979).
- Καταγραφή του Κοινωνικού Κεφαλαίου ως ενός κοινωνικού χώρου μέσα από το οποίο επιχειρηματίες και αναδυόμενοι επιχειρηματίες μοιράζονται ένα κοινό στυλ ζωής, πληροφορίες και διαδράσεις που επιτρέπουν την διατήρηση ή την ανάπτυξη νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας (Kramer, 1991).
- Μελέτη του Οικογενειακού Κοινωνικού Κεφαλαίου, ως πόρου ισχυρών κοινωνικών δεσμών που επιτρέπουν σε νέους να ξεκινήσουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα.
- Ανάλυση του Κοινωνικού Κεφαλαίου ως παράγοντα διαμόρφωσης ταξικών δομών, μέσα από διαδικασίες ένταξης ή αποκλεισμού από δρώντες που διαθέτουν την ανάλογη κοινωνική θέση στην κοινωνική ιεραρχία, το χρηματικό κεφάλαιο και σχετικά παραγωγικά μέσα (Useem & Karabel 1986).

● Μελέτη περίπτωσης

Οι επιχειρήσεις επεξεργασίας και τυποποίησης βιολογικού ελαιόλαδου στη Λέσβο.

Στην Λέσβο τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχουν αναπτυχθεί νέες επιχειρήσεις στους τομείς του τουρισμού και της επεξεργασίας και τυποποίησης τροφίμων κυρίως μέσα από την ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου των επιχειρηματιών καθώς και του πολιτισμικού κεφαλαίου των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών. Μετά από μία μεγάλη περίοδο παθητικής υποβάθμισης της αγροτικής οικονομίας και την προσαρμογή των περισσότερων αγροτών στα προσωρινά πλεονεκτήματα των αγροτικών επιδοτήσεων, εμφανίστηκαν στην Λέσβο μία σειρά από πρωτοβουλίες κυρίως νέων αγροτών επιχειρηματιών που αποφάσισαν να συνδυάσουν με νέο τρόπο τους συντελεστές παραγωγής, προσθέτοντας ταυτόχρονα σε αυτούς νέες μορφές προώθησης και διακίνησης των προϊόντων τους. Στη σύντομη αυτή παρουσίαση θα αναφερθούμε κυρίως στις νέες επιχειρήσεις επεξεργασίας και τυποποίησης ελαιόλαδου της Λέσβου που έχουν αποσπάσει πολλαπλά βραβεία σε εθνικές και διεθνείς εκθέσεις για την ποιότητα των προϊόντων τους και την καινοτόμο οργάνωση και εμπορική τους δραστηριότητα.

Το κοινωνικό κεφάλαιο των επιχειρηματιών αποτελεί στις περισσότερες περιπτώσεις τον κύριο παράγοντα που οδήγησε στην εξασφάλιση του οικονομικού κεφαλαίου και των παραγωγικών συντελεστών των νέων επιχειρήσεων. Η νέοι επιχειρηματίες, διαθέτοντας την εμπιστοσύνη της οικογένειάς τους, καθώς και των ευρύτερων συγγενικών και φιλικών δικτύων σε τοπικό επίπεδο, εξασφάλισαν αρχικά τις αναγκαίες καλλιέργειες που ήταν απαραίτητες για την εξασφάλιση της πρώτης ύλης για την παραγωγή των προϊόντων τους. Η μεγάλη παράδοση της ελαιοκομίας της Λέσβου και η ύπαρξη μεγάλων καλλιεργειών διευκόλυναν σε μεγάλο βαθμό την δημιουργία ή τον μετασχηματισμό αγροτικών επιχειρήσεων ενός κρίσιμου μεγέθους σε βιολογικές καλλιέργειες και παραγωγούς βιολογικού ελαιόλαδου. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτό πραγματοποιήθηκε μέσα από την μεταβίβαση της αγροτικής περιουσίας των προηγούμενων γενεών σε νέους επιχειρηματίες καθώς και από την απόκτηση νέων κατάλληλων καλλιεργειών από συγγενείς και φίλους που είχαν πλέον εγκαταλείψει πλέον την ενεργό αγροτική δραστηριότητα.

Κοινωνικό Κεφάλαιο και Καινοτομία: Οι νέοι επιχειρηματίες προχώρησαν κυρίως αξιοποιώντας τα τοπικά κοινωνικά δίκτυα, αλλά και την κρατική υποστήριξη για την εξασφάλιση νέων επενδυτικών ευκαιριών μέσω των επενδυτικών και αναπτυξιακών νόμων. Στα πλαίσια αυτά εντόπισαν τις νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες που δίνει η βιολογική καλλιέργεια και τα βιολογικά προϊόντα υψηλής ποιότητας. Στις

περισσότερες περιπτώσεις προχώρησαν σε καινοτόμες τεχνολογίες που επέτρεψαν την παραγωγή εγγυημένων και ποιοτικών προϊόντων που είναι ικανά να αντέξουν στο διεθνή ανταγωνισμό.

Κοινωνικό Κεφάλαιο και νέες μορφές επικοινωνίας και διάθεσης των προϊόντων: Στις περισσότερες περιπτώσεις των νέων επιχειρηματιών, παράλληλα προς την παραδοσιακή προβολή και διάθεση των προϊόντων που γίνεται από 'στόμα με στόμα', σημαντικό ρόλο παίζει η χρήση του διαδικτύου και της διάθεσης των προϊόντων από απόσταση. Σε αυτή τη μορφή διάθεσης προϊόντων σημαντικό ρόλο παίζει, το κοινωνικό κεφάλαιο των αγοραστών και τα Μίκρο δίκτυα ενημέρωσης τους. Προϋπόθεση αυτής της επιτυχίας είναι ή μακρόχρονη εμπιστοσύνη που μπορεί να δημιουργήσει ο παραγωγός και το πολιτισμικό κεφάλαιο που διαθέτει. Το μεγαλύτερο ποσοστό των διαφημίσεων και των ενεργειών προβολής των προϊόντων στηρίζεται σε αναφορές για την παραδοσιακή οργάνωση της παραγωγής και το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο τους, ως μία εγγύηση για την ποιότητα των προϊόντων που διαθέτουν στην εθνική και διεθνή αγορά.

Οι επιτυχίες των νέων βιολογικών προϊόντων της Λέσβου και των επιχειρηματιών της βιολογικής γεωργίας αποτελούν ένα σημαντικό παράδειγμα για την σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου για την ανάπτυξη μίας νέας επιχειρηματικότητας στο κλάδο των τροφίμων και της αγροτικής οικονομίας γενικότερα.

Αναφορές στον τοπικό τύπο και το διαδίκτυο

<http://lesvosnews.net/2012/04/09/festival-lesvosnews/>

● Βιβλιογραφία

● Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Χτούρης, Σ. & Ζήση, Α. (υπό έκδοση). Νέοι και Τόπος: Κατασκευάζοντας τρόπους ύπαρξης μέσα στον κόσμο. Στο: Κ. Τσουκαλά, Χ. Παντελίδου, C. Conenna & Μ. Δανιήλ (Επιμ.). Νεολαία. www. Δημόσιος χώρος. Άτακτες συναθροίσεις + λοξές διελεύσεις. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

● Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Adler, P. & Kwon, S. (2002). Social capital: prospects for a new concept. *Acad. Manage. Rev.* 27 (1), 17–40.
- Arrow, K.J. (2000). Observations on social capital. In: Dasgupta, P. (Ed.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. The World Bank, Herndon, pp. 3–5.
- Baron, S. & Field, J (2000). *Social capital: critical perspectives*. Oxford University Press. MA.
- Becker S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago, University of Chicago Press.
- Bottomore, T.(1998). *A Dictionary of Marxist Thought*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1984b). *Question de Sociologie*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood: New York.
- Bullen, P. & Onyx, J. (2000). Measuring social capital in five communities in NSW. *Journal of Applied Behaviour Science*, 36, 23-42.
- Burt, R.S.(2000). The network structure of social capital. In: Sutton, R., Staw, B. (Eds.), *Research in Organizational Behavior*. JAI Press, Greenwich, CT, pp. 345–423.
- Chandler, G., Hanks, S. (1998). An examination of the substitution ability of founders human and financial capital in emerging business ventures. *Journal of Business Venturing* 13, 353–369.
- Chtouris, S. (2004). *Rational symbolic networks, Global States and National Hobbits*. Nissos Publ. Athens.
- Chtouris, S. , Miller, D.,Rivera, J. & Tzelepoglou, F. (eds) *Disaster Preparedness: Local and National Strategies in Southern Europe and the Mediterranean*, (forthcoming Spring 2012).

- Chtouris, S. & Theleritis, N. (2010). Study evaluating the results of the operational programme 3.1 "Health and Welfare 2000-2006", Report, Logotech, Athens.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-121.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cote, S. & Healy, T. (2001). *The Well-Being of Nations. The role of human and social capital*. Organization for Economic Co-operation and Development. Paris.
- Davidson, P. & Honig, B. (2003). The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing* 18, 301–331.
- Edwards, R., and M. Foley (1998). Civil Society and Social Capital Beyond Putnam. *American Behavioral Scientist* 42(1), 124-139.
- Emerson, R. (1972). Exchange theory: Part I. A psychological basis for social exchange. In: Berger, J., Zelditch, M., Anderson, B. (Eds.), *Sociological Theories in Progress*. Houghton Mifflin, Boston, pp. 38–57.
- Foley, M.W. & Edwards, B. (1999). Is it time to disinvest in social capital? *Journal of Public Policy*, 19, 141-173.
- Fukuyama, F. (1995). Social capital and the global economy. *Foreign Affairs*, 74, 89-103.
- Halpern, D. (2003). *Social Capital*. Oxford: Polity Press.
- Hart, M., Greene, P., Brush, C. (1997). *Leveraging Resources: Building an Organization on an Entrepreneurial Resource Base*. Babson Conference Paper.
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., Lochner, K., et al. (1997). Social capital, income inequality, and mortality. *American Journal of Public Health*, 87, 1491-1498.
- Kramer, R. (1991). Intergroup relations and organizational dilemmas: the role of categorisation processes. In: Straw, B.M., Cummings, L.L. (Eds.), *Research in Organizational Behaviour*, vol. 13. JAI Press, Greenwich, CT, pp. 191–228.
- Lincoln, J.R., Miller, J. (1979). Work and friendship ties in organisations: a comparative analysis of relational networks. *Administrative Science Quarterly*, 24, 181–199.
- Lochner, K., Kawachi, I. & Kennedy, B.P. (1999). Social capital: A guide to its measurement. *Health & Place*, 5, 259-270.
- Lynch, J. W., Davey Smith, G., Kaplan, G. A. et al. (2000). Income inequality and mortality: Importance to health of individual income, psychosocial environment, or material conditions. *British Medical Journal*, 320, 1200-1204.

- MacMillan, D.W. & Chavis, D.M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6-23.
- Marx, K.(1867). *Das Kapital*. Trans. (1906). Capital. The Modern Library, New York.
- Neftci S. (2008). *Principles of Financial Engineering*, Amsterdam, Boston, Academic Press.
- Newton, K. & Norris, P. (2000). Confidence in public institutions: Faith, culture or performance? In S. Pharr & R. Putnam (Eds) *Disaffected Democracies*. Princeton: Princeton Uni Press.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1- 24.
- Portes, A. (2000). The two meanings of social capital. *Sociological Forum*, 15, 1-12.
- Portes, A. & Landolt, P. (2000). Social capital: Promise and pitfalls of its role in Development. *Journal of Latin American Studies*, 32, 129-147.
- Putnam, R., (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press .
- Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R., (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: .Simon & Schuster.
- Ripsas, S. (1998). Towards an interdisciplinary theory of entrepreneurship. *Small Bus. Econ.* 10, 103–115.
- Robison, L.J. (1996). In Search of Social Capital in Economics. *Department of Agricultural Economics*. Michigan State University. Staff paper No. 96-102.
- Robison, L.J., Schmid, A.A., Siles, M.E. (2002). Is social capital really capital? *Review of Social Economy* 60 (1), 1–20.
- Schoonhoven, C., Romanelli, E. (2001). Emergent themes and the next wave of entrepreneurship research. In: Schoonhoven, C., Romanelli, E. (Eds.), *The Entrepreneurship Dynamic: Origins of Entrepreneurship and the Evolution of Industries*. Stanford Business Books, Stanford, CA, pp. 383–408.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development, an Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper and Row, New York.
- Smith, A. (1976). *The wealth of nations. In: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Clarendon Press, Oxford.
- Svenddsen, G L.H, Kjelden, C. & Noe, E. (2010). How do private entrepreneurs transform local capital into economic capital? For case Studies from rural Denmark. ? *Journal of Socio-Economics*, 39, 631-644.

- Szreter, S. & Woolcock, M. (2004). Healthy by association? Social capital, social theory and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33, 1-18.
- Useem, M., & Karabel, J. (1986). Pathways to top corporate management. *American Sociological Review* 51, 184-200.
- Weber, M.(1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Wilkinson, R. (1996). *Unhealthy societies. The affliction of inequality*. London: Routledge.
- Zaccaro, S.J., Blair, V., Peterson, C. & Zazanis, M. (1995). Collective efficacy. In: Maddux, J.E. (Ed.), *Self-efficacy, Adaptation and adjustment: Theory, Research and Application*. Plenum Press: New York.